

Večerka, Radoslav

Ze staroslověnské syntaxe: kongruence v osobě

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. E, Řada archeologicko-klasická. 1991, vol. 40, iss. E36, pp. [63]-72

ISBN 80-210-0887-3

ISSN 0231-7915

Stable URL (handle):

<https://hdl.handle.net/11222.digilib/108887>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

RADOSLAV VEČERKA

ZE STAROSLOVĚNSKÉ SYNTAXE: KONGRUENCE V OSOBĚ

§ 1. 1. Kategorie gramatické osoby vyjadřuje referenční odkaz na účastníky řečového aktu, tj. na mluvčího (autora řečového aktu) (1. os.) a na adresáta řečového aktu (2. os.); 3. os. je pak definována *ex negativo* jako ani mluvčí, ani adresát řečového aktu. Singulativně chápaný mluvčí i adresát jsou přitom sémanticky přítomni i ve výrazech pro 1. a 2. os. du. a pl.: sumativní označení 'my dva' jako ego-inkluzivní sestává ze singulativních komponentů 'já a ty' nebo 'já a on'; podobně též 'vy dva' jako tu-inkluzivní obsahuje singulativní komponenty 'ty a (jiný) ty' nebo 'ty a on'; 'my' jako ego-inkluzivní obsahuje komponenty 'já a druzí', tj. singulativně 'já a ty a (jiný) ty...' nebo 'já a ty a on...' nebo 'já a on a on...'; a konečně 'vy' jako tu-inkluzivní obsahuje komponenty 'ty a druzí', tj. singulativně 'ty a (jiný) ty a (jiný) ty...' nebo 'ty a on a on...'.

2. Referenčně jsou základní (a konstitutivní) účastníci řečového aktu značeni tak, že jsou jakožto substance pojmenováni osobními zájmeny 1. a 2. os. *azb, vě, my; ty, va, vy*. Všechna ostatní pojmenování substancí, tj. tzv. syntaktická (nebo funkční) substantiva, nepojmenovávají ani autora, ani adresáta řečového aktu, a označují proto *ex definitione* osobu třetí.

§ 2. 1. O gramatické osobě jako kategorii kongruenční je možno mluvit jen u přísudkových sloves, která vyjadřují konjugačními koncovkami jako signál své syntaktické závislosti gramatické kategorie řídicího jména v daném syntagmatu, v našem případě tedy gramatického subjektu v syntagmatu predikačním.

2. Zvláštní je však situace v 1. a 2. os., protože příslušné slovesné tvary jsou dostatečně (a v každém konkrétním projevu i zcela jednoznačně) komunikativní samy o sobě. Proto v základním, bezpříznakovém typu vět s predikátem v 1. a 2. os. není pronominální subjekt 1. a 2. os. výslovně vyjádřen, např. E 68a 13-14 *ispovēdajq se prvnoe ʔbu v'sedrʔžitelju*; C 6a 7-8 *vidě li učeniky. vidě li učenika* – *εἶδες μαθητάς, εἶδες μαθητήν*; J 9.20 *συνέβησθε ἰμβ̄ ῥοδιτελε̄ ego i rēsta. to věně ěko s̄b est̄ s̄n̄ naju Z*, om. *to M*, add. *vě ante věně A* – *οἶδαμεν*; L 2.49 *i řeče k̄ nim̄a. č̄bto ěko iskašeta mene. ne vēsta li Z, M, iskašete mene. ne věděasta li A, iskašta mene. ne vēsta li S* – *τί ὄτι ἐξ̄ητείτε με; οὐκ ἤδατε*; Ps 78.4 *bychot̄ь ponošeniju sošēdot̄ь našim̄ Sin* – *ἐγενήθημεν εἰς ὄνειδος*

γείτωσιν ἡμῶν; L 6.25 *gore vamъ smějōštīmъ sę nyně. ěko vъzdychaete i vъsplačete sę Z, smějōštei (...) vъzdrydaete i vъsplačete sę M – oβαί οί γελῶντες νῦν, ὅτι πενθήσετε καί κλαύσετε.*

Užití osobního zájmena 1. a 2. os. ve funkci gramatického subjektu ve větách jako J 8.14 *ašte abzъ svědčelъstvujō o mъně samomъ Z, M, A – κᾶν ἐγὼ μαρτυροῦ περι ἑμαυτοῦ; Su 130.8-9 a ježe abzъ vědě ty ne vēsi – Ἰ ᾧ δὲ ἐγὼ ἐπίσταμαι σὺ ἀγνοεῖς; Su 212.10 i vē choštevě krъstijana byti; Mt 28.9 *raduita va sę S, om. va Z, M, A – χαίρετε; Ps 19.9 my že vъstachomъ i prosti bychomъ Sin – ἡμεῖς δὲ ἀνέστημεν καὶ ἀναρθώθημεν; Mt 23.28 tako i vy vъnĕřdu ubo avlĕate sę °člνkomъ pravednĕni M – οὕτως καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι* je naproti tomu vždy nějak specificky motivováno a jakožto příznakové je méně obvyklé.*

3. Běžné a výrazově neutrální věty bez pronominálního subjektu v 1. a 2. os. nabízejí svou povrchovou strukturou takovou interpretaci, jako by jejich přísudkové sloveso svou koncovkou vyjadřovalo referenční odkaz na autora a na adresáta řečového aktu přímo, jako by to tedy u slovesa nebyla kategorie kongruenční – jako je třeba kategorií kongruenční kategorie rodu u adjektiv. Od vyjadřování kongruence u syntaktických (funkčních) adjektiv se vyjadřování kategorie osoby u slovesa skutečně zčásti liší. Je to však dáno tím, že funkční adjektiva jsou pojmenováními příznaků statických, kdežto slovesa příznaků dynamických; proto také vytvářejí se subjektem syntagma predikační, které se ode všech ostatních syntagmat liší zase zásadně tím, že predikace je konstitutivním syntaktickým vztahem větotvorným; jako predikáty vyjadřují slovesa nejen kategorie kongruenční, nýbrž i kategorie autonomní. Za takovou slovesnou kategorií autonomní se někdy pokládá právě i kategorie osoby; ale neprávem.

4. Pro svou výpovědní sílu vyplývající z dynamismu příznaku jím označeného a s tím související schopností vyjádřit jej jako predikát se nověji právě sloveso pokládá za nejvladnější sémantické jádro věty. Svým valenčním potenciálem, který je u různých sloves různý, „otevřít“ predikátové sloveso různé „syntaktické pozice“ ve větě. Tzv. „pozice levá“, tj. pozice nazývaná při tradičním popisu subjekt, je ve větách dvojčlenných přítomná *obligátně* a s ní – ať je slovně obsazena nebo neobsazena (!) – je predikátové sloveso kongruenční v těchto kategoriích, které může vyjádřit.

Vydeme-li např. z predikátu *moliti*, záleží rozhodnutí o užití času, modu a diathese *pouze* na komunikativním záměru mluvčího; jsou to tedy kategorie na všech ostatních participantech věty nezávislé, autonomní. Ve valenčním potenciálu daného slovesa je obsazena jednak pozice „levá“ v nom. (tradičně nazývaná *subjekt*), jednak dvě pozice „pravé“, a to jedna v ak. (tradičně nazývaná *přímý objekt*) a jedna ve tvaru „o + lok.“ (tradičně nazývaná *nepřímý objekt*). Tyto valenční pozice jsou dány sémantikou slovesa jen obecně; jejich konkrétní obsazení v konkrétním řečovém aktu záleží na komunikativním záměru mluvčího: pozice subjektu může být podle něho obsazena jménem v různém čísle a

v různém rodě, např. *rabъ, rabi, raba; žena, ženy, ženě* atd. – a v souhlase s tím musí sloveso stát v tvaru příslušného čísla (**rabъ molitъ, *rabi molětъ, *raba molite*) i rodu (**rabъ jestъ molitъ, *žena jestъ molila*), tj. být se subjektem kongruentní. Stejně však může podle záměru a rozhodnutí mluvčího být obligátní pozice subjektu obsazena buď pojmenováním autora nebo adresáta projevu (*azъ, ty*), stejně jako pojmenováním participanta, který není ani autorem, ani adresátem projevu (např. *тъ* nebo *rabъ* nebo *žena* aj.). Teprve podle faktického a obecně proměnného obsazení pozice subjektu a v souhlase s ním bere na sebe přísudkové sloveso formu příslušné osoby. Kategorie osoby u slovesa je tedy kategorií kongruenční.

5. Tvar 2. os. imperativu stojí někdy u substantiv v tvaru vokativu a celé takové spojení vypadá, jako by šlo o jednu větu s vokativním podmětem a imperativním přísudkem; pak by ovšem jméno stojící v tvaru vokativu neimplikovalo 3. os., jak jsme to postulovali výše v § 1. 2. Ve skutečnosti však ve větách jako Su 391.30-392.1 *promilui mę člověkoljubъče placъštъ – ἐλέησον, φιλάνθρωπε, κλαίουσαν*, Ps 39.14 *blagovoli ōgi izbaviti mje – εὐδόκησον, κύριε, τοῦ ῥύσασθαι με* apod. netvoří vokativy pravé gramatické subjekty, nýbrž jsou to syntakticky autonomní útvary, samostatné „věty“ (větné ekvivalenty) *sui generis*. Imperativní tvary slovesné jsou pak predikáty jiných, v kontextu s vokativními větami sousedících vět, jejichž pronominální subjekty (*ty, va, vy*) nemusí být a v daných případech skutečně ani nejsou explicitně vyjádřeny, protože jsou jednoznačně implikovány konjugačními koncovkami (viz § 2. 2.).

§ 3. 1. Forma 3. os. sloves je kongruentní s gramatickým subjektem vyjádřeným syntaktickými (funkčními) substantivy, tj. substantivy morfologickými jako *rabъ, žena, selo, usta* atd., se substantivně užitými adjektivy a participii jako *slěpyi, sějei, narečenyi* atd., se základními číslovkami 1-4, pokud vystupují samostatně jako substantiva, tj. v obrazech typu *jedinъ ichъ / jedinъ otъ nichъ* atd., a se zájmeny – mimo osobní zájmena 1. a 2. osoby – v substantivní funkci jako *kyto, vsi* (pl.) atd., např. Su 205.18-20 *mnogaš di že mēhenaja ona slav-najaja moža. ne ideasta přēzde vъ polatъ – οἱ δὲ (...) ἀνδρες οὐ πρότερον ἀνήσσαν ἐν τῷ παλαιῷ*; Mc 4.3 *izide sějei sěatъ M – ἐξῆλθεν ὁ σπειρῶν ἀνήσσαν*; C 6a 8-9 *otъ o přēdanъi. rъštaaše sę – ἐκεῖνος περὶ τὴν προδοσίαν ἠροχολεῖτο*.

2. Na rozdíl od vět uvedených v předchozím bodu stojí v některých jiných typech vět predikát formálně sice rovněž v tvaru 3. os., ale nemotivovaném potřebou vyjádřit kongruenci v osobě se subjektem: tyto věty totiž neobsahují gramatický subjekt v nominativu, tedy ten větný člen, který je jako primární nositel kategorie osoby iniciátorem příslušné kongruence slovesného predikátu. Absenci kongruence v osobě lze pak u slovesného predikátu ve větách tohoto typu hodnotit jako „ne-osobu“. Ta je formálně vyjádřena s pomocí toho nejbezpříznakovějšího tvaru pro vyjádření kategorie osoby, tj. formou 3. os. – stejně jako i absence ostatních kongruenčních kategorií se vyjadřuje většinou s pomocí tvarů nejbezpříznakovějších: „ne-rod“ v predikativních formách obsahujících

nominální komponent tvarem neutra (jen někdy je tu možné užití i jiného rodu – viz níže bod 7), „ne-číslo“ většinou tvarem sg. (jen v některých zvláštních podtypech se tu objevuje i pl., viz níže bod 7.).

3. Charakteristický typ vět tohoto druhu tvoří záporné věty existenciální s negovaným (impersonálním) tvarem slovesa *byti* v tvaru 3. os. sg. a „věcným“ (obsahovým, logickým) subjektem v tvaru gen., např. Mc 12.32 *edin̄s est̄ i něst̄v inogo raz̄ně ego Z, M, A – εις̄ ε̄στιν̄ καῑ οῡκ̄ ε̄στιν̄ ἄλλος̄ πλη̄ν̄ αὐτοῦ*; Ps 5.10 *něst̄v v̄b̄ ustěch̄b̄ ich̄b̄ istiny Sin – οῡκ̄ ε̄στιν̄ ἐν̄ τῷ̄ σ̄τόματῑ αὐτῶν̄ ἀλήθεια* (při transformaci do perfekta by na místě *něst̄v stálo *něst̄v bylo).

Synonymní jsou s těmito větami i osobní konstrukce slovesa *byti* kongruentní se subjektivým nominativem v osobě i čísle, jako např. Su 129.10-11 *ot̄b̄k̄odu sb̄gr̄evajet̄ sē. aštē něst̄v oḡh̄b̄ pod̄b̄ zem̄lejo – ε̄ῑ μ̄η̄ ἐκ̄φαίνον̄ ἐν̄ ὑποκαίῳ̄ πυρί.*

4. Neosobním slovesem je vyjádřen predikát jednočlenných vět s významem prosté existence, dostatku nebo nedostatku něčeho, stavů a pocitů fyziologických, jevů přírodních, estetického nebo etického hodnocení a s tím souvisejícím modálním významem vhodnosti, možnosti a nutnosti, např. *izb̄odet̄, izb̄yvajet̄, kl̄jučit̄ sē, prilučit̄ sē, před̄ležit̄, mr̄knet̄, dostoit̄, podobajet̄* aj., např. Mt 25.29 *im̄q̄št̄jumu bō v̄s̄b̄de (...) izb̄odet̄ Z, M, S – περισσευθήσεται* (při transformaci do perfekta by na místě *izb̄odet̄* stálo **izbylo jest̄v*); Ps 104.28 *pos̄la t̄m̄q̄ i mr̄č̄e Sin – ἐσ̄κότασεν* (při transformaci do perfekta by na místě *mr̄č̄e* stálo **mr̄č̄klo jest̄v*); L 13.16 *ne dostoēše li raz̄dr̄šit̄ sēj̄. ot̄b̄ ozy Z, M, A, S, podobaše O – οῡκ̄ ἔδεῑ λυθ̄ῆναῑ ἀπὸ̄ τοῦ̄ δεσμοῦ* (při transformaci do perfekta by na místě *dostojaše* a *podobaše* stálo **dostojalo jest̄v* a **podobalo jest̄v*); L 1.9 *kl̄juč̄i sē emu pokadit̄ Z, M, A, priluč̄i sē O – ἔλαχε̄ τοῦ̄ θυμιάσαι* (při transformaci do perfekta by na místě *kl̄juč̄i sē* a *priluč̄i sē* stálo **kl̄juč̄ilo sē jest̄v* a **priluč̄ilo sē jest̄v*).

Sekundárně však mohou i slovesa tohoto typu získávat gramatický subjekt a vytvářet s ním větné typy dvočlenné, v nichž forma 3. os. slovesného predikátu je kongruentní s daným subjektem, např. Mt 24.29 *sl̄nce mr̄knet̄ Z, M, A, S – ὁ̄ ἥλιος̄ σκοπισθήσεται*; Mt 5.20 *ēko aštē ne izb̄odet̄ prav̄da vaša Z – ἐὰν̄ μ̄η̄ περισσεύῃ ὑμῶν̄ ἡ̄ δικαιοσύνη.* Srov. též variantu se zněním personálním a impersonálním v L 15.17 *koliku naim̄bnik̄ oca moego izb̄yvajot̄ ch̄lēbi Z, M, A, S, izb̄yvajet̄ im̄b̄ ch̄lēba Nik – πόσοῑ μ̄ίσθοῑ τοῦ̄ πατρὸς̄ μοῡ περισσεύεταῑ ἄρτων̄.*

5. Základní a geneticky výchozí syntaktickou strukturou jiného typu jednočlenných vět s podobným modálním významem možnosti, nutnosti, vhodnosti, náležitosti a etického nebo estetického hodnocení byla konstrukce (neosobního) tvaru 3. os. sg. slovesa *byti* s (neobligátním) dativem, např. Su 61.18-19 *kako mi sē jest̄v tebē pokorit̄i – πᾶς̄ σοῑ ἔχω̄ πεισθ̄ῆναι* (při transformaci do perfekta by na místě *jest̄v* stálo **jest̄v bylo*).

Sémanticky mohla být tato konstrukce specifikována dodáním morfologických nebo funkčních predikativ jako *l̄t̄b̄/l̄t̄t̄jo, l̄bz̄ē, v̄z̄m̄ož̄no, mōž̄t̄no, dostoino, tr̄ěb̄ē, pot̄r̄ěb̄no, nev̄ol̄ē, podob̄no, l̄p̄ro, dobro, dobr̄ēje, unje, unjeje, godē,*

udobŕ, udobŕněje, otradŕněje, bědŕno, pečaľno, težbko, sulěje, lichŕ, vsuje, nepravnŕbno, blago, gorje, podobŕ, nŕžda, potreba aj., např. Mt. 20.15 něstŕ mi lětŕ stŕvoriti vŕ svoichŕ mi eže chošŕq M, A – ouk ěξεστιν μοι ὁ θέλω ποιῆσαι; Su 87.1-3 ne lěro jestŕ obykdŕitiť imŕ odelěvati vŕ rati – ἀποπον γάρ τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις ἀρπιστεύειν συνειθισμένους; Mt 19.3 estŕ dostoino pustiti ženŕ sijŕ S, dostoiť M, A – ěξεστιν ἀπολύσαι; Su 377.7-8 podobŕ ti bě položitŕ sŕrebro moje přědŕ prodajŕštŕimi – ěδει σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις.

Z nich jen u morfologických substantiv na *-a* ve funkci predikativ nelze vyloučit možnost kongruence slovesného predikátu s takovým predikativem jako se substantivním subjektem ženského rodu (ve větě dvojčlenné); např. v citovaném dokladu *podobŕ ti bě položitŕ sŕrebro* by možným výsledkem transformace tvaru *bě* do perfekta mohla být stejně konstrukce **podobŕ ti jestŕ byla* jako **podobŕ ti jestŕ bylo*. Ve všech ostatních případech však přichází v úvahu právě jen ono evidentně neosobní a s funkčním predikativem formálně nekongruentní **jestŕ bylo*.

6. Zvláštním subtypem výchozí konstrukce uvedené v bodě 5. je obrat „*jestŕ + viděti/slyšati + ak.*“ (v negativní větě alternuje ak. s gen. negationis), vyjadřující možnost příslušné smyslové percepcce, např. Su 413.15-17 *ne otŕ sego že tŕbŕjŕ viděti jestŕ silŕ christosovŕq – ouk ěντεῦθεν δὲ μόνον ἔστι θεάσασθαι τὴν δύναμιν τοῦ Χριστοῦ* (s možnou transformací do perfekta **viděti jestŕ bylo*); Su 116.26-27 *glasa že jemu ne běaše slyšati* (s možnou transformací do perfekta **něstŕ bylo slyšati*). Doklady tohoto typu jsou v stsl. památkách řídké. Jejich variantní podoba s nom. místo ak./gen. neg. (typu čes. *je vidět Sněžka, byla vidět Sněžka*), v níž jde o vazbu osobní ve větě dvojčlenné, a tedy i o slovesný tvar 3. os. kongruentní s nominativním subjektem v osobě, čísle i rodě, není v kanonických památkách zastoupena.

7. Bez motivace kongruencí s gramatickým subjektem je dále forma 3. os. sg. tzv. neosobního pasiva, a to pasiva perifrastického i pasiva reflexivního (např. *dano jestŕ – dasť se*); prostředky s nimi synonymní, tvar 3. os. aktiva buď v sg. (např. *pišetŕ k pŕsano/pisano jestŕ*) nebo v pl. (např. *vzŕměřetŕ k vzŕměřitŕ se*), jsou však jako specifické typy tzv. „man-Sätze“ po této stránce odlišné. Příklady: Mt 25.29 *imŕštŕjumu bo vsŕde dano bŕdetŕ Z, M, A, S – τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται*; Mt 7.2 *vŕ nŕžje měřŕq měrite. vzŕměřetŕ vamŕ Z, A, vzŕměřitŕ se M, O, měřitŕ se S – ἐν ᾧ μέτρω μετρεῖτε μετρηθήσεται ὑμῖν*; Mt 4.4 *pisano estŕ. ne o chľěbě edinŕmŕ živŕ bŕdetŕ °čľkŕ A, S, O, pišetŕ Z – γέγραπται*.

Aktivní typ v sg. (*pišetŕ*) je sice v staroslovenštině doložen jen omezeně, a to od slovesa *pŕsati/pisati* a dále od slovesa *rešti*, jehož tvar *reče* uvozuje citát z Písma nebo aluzi na Písmo, např. E 92a 11-12 *krŕštaachŕq bo se reče. isponědajŕšte grěchy svoje*, ale zato zcela bezpečně (tvar *pišetŕ* je častěji zastoupen zejména ve variantách Z) a má oporu již v starých ide. jazycích a v starších fázích jiných slovanských jazyků i u jiných sloves (např. stč. *potom*

přijde k městu ve významu 'potom se přijde k městu') i v současných slovanských jazycích, zvl. v nářečích, a to v tvaru m. (srov. čes. *dnes by ani psa nevyhnal*).

Aktivní typ v pl. (*взмeрeть*), stejně jako týž typ konkurující s perifrastickým i reflexivním pasivem osobním, např. **osqđeť i* (tj. *jb*) konkurující s **osoždenъ bqđeť* a **osqđiť se*, je doložen od ide. dávnověku v celém vývoji slovanských jazyků až do současnosti (v různých slovanských jazycích v různé míře), např. rus. *просят здесь не курить* nebo čes. *už ho vezou*.

Aktivní tvary 3. os. pl. těchto typů je však nutno odlišovat od tvarů 3. os. pl. kongruentních s gramatickým subjektem dvojjmenných vět, jen potenciálně (elipticky) nevyjádřeným, jako např. Mt 14.12 *učenici ego. vzeze tělo ego i pogrbože e. i (...)* *вzвeстише isvi Z, M – οι μαθηται αυτού ηραν το πτωμα και εθαψαν αυτον, και (...) απηγγειλαν τω Ιησου*, kde *pogrbože* a *vzvēstiše* jsou predikáty slovně už neopakovaného (kontextově elidovaného) subjektu *učenici*, který „se rozumí ze souvislosti“, a jsou s ním kongruentní v osobě a čísle. Naproti tomu u citovaných výše dokladů typu **vzměretь* a **osqđeť i* a též **pišetь* nejde o kontextovou elipsu subjektu, nýbrž o subjekt, který není výslovně pojmenován, protože je dán společnou zkušeností mluvčího i adresáta projevu. Ve větách tohoto typu vystupuje tedy osoba (i číslo a rod) jako kategorie kongruenční *ad sensum*.

8. Zvláštní případ představuje shoda predikátu se subjektem tvořeným základní číslovkou 5-10 a substantivem označujícím počítané předměty v gen. pl. Přisudkové sloveso stojí u takového gramatického subjektu častěji v tvaru 3. os. sg., např. L 8.2 *sedmь bęsъ izide Z, M – δαιμόνια επτά εξελήλυθει*, fidčeji v tvaru 3. os. pl., např. L 2.21 *isplnishi se osmь dnii M, S, isplni se Z, A – επλησθησαν ημεραι οκτω*. U týchž číslovek bez substantiva označujícího počítané předměty ve funkci gramatického subjektu stojí predikativní sloveso naopak běžně v tvaru 3. os. pl., např. Mc 12.22 *i poješe ję sedmь i ne ostaviše sęmene Z, poješe M – ελαβον αυτην οι επτα*, podstatně fidčeji pak v tvaru 3. os. sg., např. L 12.52 *bqđeť bo otъ selę peť v edinomъ domu razđelenъ Z, M – εσονται γαρ απο του νυν πεντε εν ενι οικω διαμερισμενοι*.

Tvary 3. os. pl. jsou kongruentní s uvedenými základními číslovkami (které měly povahu číselných substantiv sg. f.) *ad sensum*, tj. **peť idęacho*, podobně jako byl tento typ kongruence dobře možný u kolektivních substantiv (formou singulárových) vůbec ve větách jako **narodъ* (sg., kolektivum) *idęachę* (3. os. pl.).

Tvary 3. os. sg., pokud neobsahují komponent nominální, jsou v obrazech tohoto druhu výkladově nejednoznačné. Konstrukce jako **peť mqžb ide*, které jsou v kánonu v absolutní převaze, nabízejí potenciálně dvojí různou perfektovou transformaci: 1. **peť mqžb jestъ šbla*, tj. osobní vazbu, jejíž přísudek by byl kongruentní ad formam s číslovkou *peť* pojímanou jako číselné substantivum f. sg. ve funkci gramatického subjektu; 2. **peť mqžb jestъ šblo* se slovesným

predikátem v neosobním tvaru, vztaženém k počítanému předmětu (*моѣ*) v gen. pl. jakožto ke svému subjektu věcnému (logickému, obsahovému).

Typ 1. je geneticky původnější (a nepochybně doložen je jen ve zcela ojedinelých a vzácných dokladech staroruských a staropolských). Typ 2. se jeví jako vývojově mladší. Motivem jeho užití byla s největší pravděpodobností kolize „formy a obsahu“, k níž docházelo v syntagmatech se základními číslovkami od 5 výše a se substantivem označujícím počítané předměty v gen. pl.: Formálně byla zprvu řídícím členem tohoto syntagmatu substantivně pojímaná číslovka, kdežto substantivum označující počítané předměty bylo členem na ní gramaticky závislým, tj. jejím tzv. neshodným atributem stojícím v tvaru adnominálního genitivu. Obsahově však bylo a je stále ústředním, hlavním členem daného syntagmatu právě ono substantivum označující počítané předměty, zatímco číslovka vyjadřuje jeho číselný příznak. Proto se přísudkové sloveso vztahuje a i dříve mohlo vztahovat k tomuto substantivu jakožto ke svému věcnému (logickému, obsahovému) subjektu; ale protože ten není v tvaru nominativu, nemůže s ním predikát vstoupit do normálních kongruenčních vztahů, takže formálně vyjadřuje jen „ne-kategorie“, tj. co do osoby kategorii ne-osoby vyjadřovanou formou „impersonální“, tj. faktickým tvarem příslušným jinak 3. os. sg. (a u predikátů obsahujících nominální komponent též n.).

V stsl. památkách je přísudkové sloveso v 3. os. sg. u subjektu vyjádřeného spojením základní číslovky od 5 do 10 se substantivem označujícím počítané předměty v gen. pl. doloženo jen v tvarech syntetických typu **ide*, bez nominálního komponentu, jehož tvar by teprve dovolil jednoznačně rozhodnout, zda jde v těchto případech o konstrukci osobní (**jestь ѡбла*), nebo neosobní (**jestь ѡбло*). V kánonu je dosvědčen jediný doklad s přísudkem perifrastickým, obsahujícím nominální komponent, ale u číslovky ‘dvanáct’, která byla tvořena opisem *дѣва на десѣте*. Syntakticky rozhodujícím členem byl v této perifrázi zprvu komponent jednotkový (*дѣва*), který byl kongruentním atributem substantiva (v du.) označujícího počítané předměty; a s tímto substantivem byl pak kongruentní i přísudek ve větách, v nichž daný číslovkový obrat vystupoval jako gramatický subjekt: **дѣва на десѣте моѣа* (nom. du.) *идете* (3. os. du.). U číslovek druhé desítky se však už v kanonických památkách objevují jednoznačné signály toho, že jejich původní perifrastická povaha spojená se slovní autonomií jednotlivých jejích komponentů slábla a že se tyto číslovky začínaly univerbizovat, tj. stávat se z pojmenování několikaslovného pojmenováními jednoslovnými. U číslovek 11-14 se proto sekundárně začalo objevovat substantivum označující počítané předměty v gen. pl., tedy stejně jako po číslovkách 5-10 a 15-19, a přísudek mohl stát i u subjektivních obrátů tvořených číslovkami 12-14 v tvaru sg. - zase stejně jako po číslovkách 5-10 a 15-19. Je v kánonu doloženo např. *Su 121.20 дѣва на десѣте ичѣ jestь – δώδεκα είσι* (nikoli tedy **ja дѣва на десѣте jeste*, nýbrž konstrukčně stejně jako **рѣтъ ичѣ jestь*). A jediný známý doklad s přísudkem v perifrastickém pasívu u číslovkového gramatického subjektu má nominální

komponent v tvaru *neutra* a jako celek je pojat impersonálně, srov. Su 409.9-10 *δνα na desēte sich̄ pače bēaše izbērano* – *οι δώδεκα οἱ τοι μάλιστα ἦσαν δόκιμοι* (nikoli tedy **sbja dŕva na desēte pače bēašete izbērana*). Jestliže se věta s číslovkou ‘dvanáct’ a substantivem označujícím počítané předměty přizpůsobovala teprve sekundárně podobným větám s číslovkami 5-10 ve stejné funkci a jestliže má přítom věta s číslovkou 12 přísudek v tvaru impersonálním, musela být impersonální forma přísudku zcela běžná i v onom výchozím a pro věty s číslovkou 12 vzorovém typu vět s číslovkou 5-10 a počítaným předmětem ve funkci gramatického subjektu, tj. ve větách typu **přet̄ sich̄ bēaše izbērano*. Impersonální interpretace přísudků v syntetických formách 3. os. sg. ve větách jako **přet̄ mož̄b̄ ide* je citovaným dokladem ze Su 409.9-10 je mimořádně silně podpořena. Otázkou jen zůstává, zda vedle ní se v uvedených tvarech přece jen ještě neskrývá jako variabilní též interpretace personální, s tvarem slovesným kongruentním se základní číslovkou 5-10 samou jakožto substantivně pojímaným gramatickým subjektem dvojčlenné věty, implikujícím užití predikátu v (kongruentním) tvaru 3. os. sg. (tedy **přet̄ mož̄b̄ jest̄ šbla*).

9. Distribuce větných typů podle predikátu u jiných kvantitativních útvarů ve funkci gramatického subjektu je zčásti, ale ne ve všech detailech, podobná situaci ve větách s číslovkami 5-10. Po relativním *jeliko(že)* se tvar predikátu v 3. os. sg. – pravděpodobně impersonální – objevuje zcela řidce jen při přítomnosti jména „identifikovaného množství“ v tvaru gen. pl., např. J 1.12 *eliko že ich̄ přijet̄ i. dast̄ im̄ vlast̄ čedom̄ ḡbziem̄ byti Z, A* – *οσοι δε ελαβον αυτον*. V týchž konstrukcích však – na rozdíl od obrátů se základními číslovkami – stojí častěji přísudkové sloveso v 3. os. pl., kongruentní s kvantitativním výrazem jako celkem co do čísla *ad sensum*, např. Su 85.5-6 *ole blaženii ezyci. jeliko ich̄ styi t̄ glas̄ isprustiše* – *ο μακάριοι γλωσσαι, ὄσαι την ιερὰν ἀφήκαν φωνήν*. A pouze plurálový tvar přísudkového slovesa je doložen ve větách bez jména „identifikovaného množství“, např. Ps 108.14 *da ispytaet̄ zaemodan̄cb̄. vs̄š eliko s̄rt̄ ego Sin* – *πάντα ὅσα ὑπάρχει αὐτῷ*.

Podobná situace je ve spojení s kvantitativními adverbii *malo* a *koliko*, např. s gen. počítaného množství a singulárovým (nejspíše impersonálním) tvarem přísudkového slovesa Mc 9.21 *koliko lēt̄ est̄ Z, M* – *πόσος χρόνος ἐστίν*; L 13.23 *malo est̄ ḡsprajš̄tiich̄ se Z, M, A, S* – *ὀλίγοι οἱ σαζόμενοι*, a bez gen. počítaného množství a s přísudkovým slovesem v personálním tvaru 3. os. pl., kongruentním co do čísla s kvantitativním výrazem *ad sensum*, např. Ps 104.12 *zane bēš̄je malo čislot̄ Sin* – *ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἀριθμῷ βραχεῖς*; Su 91.14-15 *koliko z̄loděisko s̄mrt̄b̄t̄ priēš̄e* – *πόσοι τὸν τῶν κακούργων ὑπέστησαν θάνατον*.

§ 4. Pro volbu tvaru osoby u přísudkového slovesa ve větách s několikanásobným subjektem, jehož jednotlivé členy odkazují k různým gramatickým osobám, platí přednost osoby první před druhou i třetí a osoby druhé před třetí, např. L 2.48 *se ḡoc̄b̄ tvoi. i az̄b̄ skrb̄h̄š̄ta. iskachon̄e tebe Z, M, A, S* – *ἰδοὺ ὁ πατήρ σου*

κἀγὼ ὀδυνώμενοι ζητοῦμέν σε; zde (společný) predikát dvojnásobného podmětu, který sestává z členů *ὀτὼς τῶι* (3. os.) a *αὐτῷ* (1. os.) spojených kopulativním vztahem je v tvaru 1. os. – arci du., tedy co do čísla „sumativně“, čili *ad sensum*. Podobně v dokladu Su 468.28-29 *ἰ τῷ βῷ ο τῷν ἰ αὐτῷ ο τῷ. jed'no i nerazdělino jesvě tilište* – *σύ γὰρ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἐν καὶ ἀδιαίρετον ὑπάρχομεν πρόσωπον* se ve funkci dvojnásobného gramatického subjektu setkává osobní zájmeno 2. os. *τῷ* s osobním zájmenem 1. os. *αὐτῷ* a společný přísudek stojí v tvaru 1. os. *jesvě*, arci co do čísla zase sumativně v du. Nebo mimo kánon 1. Kor 9.6 *ἰλι jedinῷ αὐτῷ ἰ varnava ne imavῷ vlasti ne dělati* Christ, Slepč, Ochr, Šiš, Mak – *ἡ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρναβᾶς οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν μὴ ἐργάζεσθαι* stojí společný přísudek dvojnásobného podmětu, který sestává z členů *αὐτῷ* (1. os.) a *varnava* (3. os.) spojených kopulativním vztahem opět v tvaru 1. os. a zase co do čísla *ad sensum* v du.

Stejným způsobem je o osobě přísudkového slovesa rozhodnuto ve větách, v nichž sice bezprostředně u přísudkového slovesa několikanásobný podmět slovně vyjádřen není, ale v nichž se rozumí z širšího kontextu, např. Su 30.27-29 *vy že varite αὐτῷ že αὐτῷ starῷ vῷslḗdujo. ἰ dadimῷ slovo drugῷ drugu* – *καὶ δῶμεν λόγον ἀλλήλοις* stojí přísudek poslední věty *dadimῷ* v 1. os. (pl., imperativu), protože se vztahuje k slovně v této větě sice nevyjádřenému, ale z předcházejícího kontextu evidentnímu dvojnásobnému subjektu *vy* (2. os.) a *αὐτῷ* (1. os.); pro volbu tvaru osoby slovesného přísudku s ním kongruentního platí pravidlo o přednosti 1. os. před 2. os., proto je zde predikát ve formě 1. os. (sumativního plurálu). Podobně Su 63.7-17 *αὐτῷ (...) τοῦαααῖ ἰγραααῖ ἰ τῷτῷαααῖ σῷ τοῦο radi bratije da vῷzmožemῷ vῷsi. ἰ da vῷtori javimῷ σῷ τῷτῷσῷο-νοῖτῷ* – *ἀνδρισθῶμεν πάντες καὶ μὴ δεῦτεροι φανῶμεν τῶν μαρτύρων τοῦ Χριστοῦ*, kde je v poslední větě začínající slovy *togo radi* subjekt sice slovně nevyjádřen, ale ze souvislosti se rozumí subjekt složený ze dvou členů: *αὐτῷ* (1. os.) a *vy* (2. os.), který je potenciálním pronominálním zástupcem substantiva *bratija*, obsaženým v předcházejícím textu ve formě syntakticky samostatného vokativu; proto i zde stojí predikát v tvaru 1. os. (sumativního plurálu): *da vῷzmožemῷ (...) ἰ da (...) javimῷ σῷ*.

LITERATURA

- ГЕОРГИЕВА В. Л.: *Безличные предложения по материалам древнейших славянских памятников (особенно старославянских)*. Slavia 38, 1969, 63-90.
- GREPL, M. - KARLÍK, P.: *Skladba spisovné češtiny*. Praha 1986.
- HAVRÁNEK, B.: *Genera verbi v slovanských jazycích I, II*. Praha 1928, 1937.
- HORÁLEK, K.: *Evangeliiře a čtveroevangelia*. Praha 1954.
- ХОДОВА К. И.: *Простое предложение в старославянском языке*. Москва 1980.
- MRÁZEK, R.: *K dativno-infinitivním konstrukcím v staroslověnském jazyce*. SPFFBU, A 11, 1963, 107-126.
- ROTHE, H.: *Unpersönliche Regentia mit dem Infinitiv im Altkirchenslavischen*. Slovo 9-10, Zagreb 1960, 105n.
- СУПРУН, А. Е.: *Старославянские числительные*. Фрунзе 1961.
- СУПРУН, А. Е.: *Славянские числительные*. Минск 1969.
- ŠARAPATKOVÁ, Ž.: *Explicitní vyjadřování pronominálního podmětu I. a 2. os. v staroslověnské štině*. SPFFBU, A 30, 1982, 61-68.
- TRÁVNÍČEK, F.: *Historická mluvnice česká. 3. Skladba*. Praha 1956.
- VAJLANT, A.: *Руководство по старославянскому языку*. Москва 1952.
- VEČERKA, R.: *K syntaxisu числительных*. Езиковедско-этнографски изследвания в памет на акад. Ст. Романски, София 1960, 195-208.
- VEČERKA, R.: *Zur Univerbierung der slavischen Zahlwörter der zweiten Zehnerreihe*. Die Welt der Slaven 15, 1970, 225-234.
- VEČERKA, R.: *Souvěti se závislymi větami relativními v staroslověnské štině*. Slovo 32-33, Zagreb 1983, 15-52.
- VEČERKA, R.: *Волюнтативная модальность в древнеболгарском*. Palaeobulgarica 9, 1985, Nr. 2, 29-40.
- VEČERKA, R.: *Altkirchenslavische (altbulgarische) Syntax I. Die lineare Satzorganisation*. Freiburg i. Br. 1989.
- ZUBATÝ, J.: *Die man-Sätze*. Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung 40, 1907, 478-520 (přetištěno in: J. Zubatý: *Studie a články II*, Praha 1954, 437-476).

ZUR ALTKIRCHENSLAVISCHEN SYNTAX: KONGRUENZ IN DER PERSON

Die „linke“ syntaktische Position (die Subjektposition), die im Valenzpotenzial aller Personalverben enthalten ist, wird in jeder konkreten Sprachäußerung dem kommunikativen Vorhaben und der Entscheidung des Sprechers gemäß besetzt. In Übereinstimmung damit, ob die Benennung des Autors oder des Adressaten der Kommunikation, oder aber weder des Autors, noch des Adressaten diese Position einnimmt, muß das Prädikatsverb in 1., 2. oder 3. Person stehen: Die Kategorie der Person beim Verb erweist sich somit als Kongruenzkategorie. Syntaktisch anwesend ist die Subjektposition bei Personalverben in jedem Fall, auch wenn sie lexikalisch (durch ein Nomen) nicht besetzt ist. Das lexikalische Nichtausdrücken des Subjekts ist